

Historieundervisning mellem digtning og sandhed

Refleksioner i forbindelse med Ingemanns 200-årsdag

Af Poul Dam

Ingemanns navn er uløseligt knyttet til Sorø akademi, altså til en pædagogisk institution, men det er alligevel ikke som skolemand, han skal behandles her. Pædagogisk hævdede han sig næppe over det middelmådige. Hans biograf H. Schwanenflügel, der som soraner havde kendt den milde mand som et af stedets klenodier, men som også kunne trække på skolens traditioner om Ingemann som lærer, levner ham ikke megen ære, hvad den faglige side af skolegerningen angår:

»Ingemann holdt nok af at snakke om Videnskab; men ingen var mindre Videnskabsmand end han. De Ledetraade, han anvendte ved sine Lektioner (Rahbeks Stilistik og Rosteds Rethorik), vare forslidte og antikverede, og han havde hverken Lyst eller Evne til at tilvejebringe et nyt Forelæsningsapparat. Uagtet hans Fag var Dansk, kunde han dog saa lidt Oldnordisk, at det ikke var ham muligt at læse Knytlingasaga paa egen Haand. N.M. Petersens Sproghistorie forekom ham altfor svær at gjennemstudere; og endnu 20 Aar efter hans Tilstedeværelse af Lektoratet kan han skrive bekjendte gammelnorske Skjaldenavne fejl. Som han qva historisk Romanforfatter maatte hjælpe sig med den grundtvigske Saxo, saaledes maa han, naar han skal danne sig et Begreb om den største oldnordiske Historieskriver, ty til Vennens meget fri Gjengivelse af Snorre. Til den ældre Edda har han Finn Magnussens Oversættelse, og indtil 1832, hvor Grundtvigs »Nordens Sindbilledsprog« udkommer, benytter han ogsaa hin Forskers Mythologi.

Men heller ikke i Foredragene over nyere dansk-norsk Literaturhistorie formaaede Ingemann at fængsle sine Tilhørere, og ingen, selv af dem, der

B. S. Ingemann – Vilh. Marstrand malede Ingemann i 1859 (tilhører Sorø Akademi). Her efter gengivelse i Gyldendals »nationaludgave« af Kong Erik og de fredløse, 1912.

endnu bevare Interesse for Literaturen, erindrer i saa Henseende at have modtaget Vink og opklarende Vejledning af ham. Endog hans Oplæsning af Digterværkerne var, paa Grund af hans Organ, uheldig.«

Schwanenflügel siger imidlertid også: »Det er ikke altid de kundskabsrigeste Lærere, der staar højest i Gunst hos den undervisningsnydende Ungdom. De Egenskaber, som Dreng og Ynglinge mest skatte hos deres Vejledere, er naturlig Elskværdighed, Humor og Frihed for Pedanteri. Og disse Sider traadte stærkt frem i Ingemanns Karakter.«

Altså en god kostskolelærer – og en svag faglærer. Måske havde det omvendte gjort hans eftermæle blandt eleverne ringere. Men det er klart nok, at det ikke er som skolemand, Ingemann bør huskes. Hans betydning for den danske skole og folkelige oplysning blev indirekte.

Uden Ingemanns morgensange ville den danske skole have været anderledes, og i en periode spillede også mange andre af hans sange en betydelig rolle. I de tidlige højskolesangbøger og folkelige sangbøger fra 1860'erne og 1870'erne var han således rigt repræsenteret med nationale sange og folkelige sange i grundtvigsk stil, som tilsyneladende var mere umiddelbart acceptabel for borgerskabet end Grundtvigs egne, men for størstedelens vedkommende er glemt i dag. Nu er der ikke så meget andet tilbage end »I alle de riger og lande«, og synges den for alvor? Uanset at den nok har hørt til de mest brugte i en lang årrække.

Det er imidlertid de historiske romaner, der har haft den største – og mest problematiske – betydning. Dem skal resten af denne tekst helliges.

*

De romantiske digtere havde en forkærlighed for fortiden, i hvert fald for deres egne drømme om, hvordan fortiden nok havde været. Måske er det ikke urimeligt at tage udgangspunktet i Oehlenschlägers »Sankt Hansaften-spil«, hvor den gamle mand med perspektivkassen præsenterer »et gothisk Kammer« med en »geistlig Mand« – altså Saxo. Han bliver »saa underlig,/ det Svundne og det Kommende hæver sig/ det Nærværende døer/ i Ubetydelighedens Slør«. Han »stirrer til den straalende Top,/ hvorfra vi er siunken og atter skal op./ Saa griber han Pennen i sin Haand,/ for at indgyde Nutid Oldtids Aand./ De adspredte Sange han forvandler/ til et gothisk Epos, som lever og handler./ Tak være den gamle Canonicus!/ Han hedder Saxo Grammaticus.«

Selv om der er noget, der tyder på, at Oehlenschlägers vidner om Saxo

er beskeden – egentlig passer beskrivelsen nok så godt på forestillingerne om den beundrede Ossian, hvis ægthed man endnu ikke var begyndt at tvivle på i det romantiske kontinentale Europa – er det signifikant, at historieskriveren placeres så centralt i den danske romantiks mest alsidige programskrift. Her er både reduceringen af det nutidige til fordel for det ikke-nutidige – fortidige eller fremtidige, altså det der kan drømmes om – historiens anvendelse som appel og inspiration for nutid og fremtid – og historien som aktiv, selvstændig kraft. Det er i øvrigt påfaldende, hvor mange af trækkene i Oehlenschlägers skildring af Saxos kammer, der genfindes i indledningskapitlet fra Ingemanns »Valdemar Seier«. Og Oehlenschlägers inspiration må heller ikke undervurderes, når det drejer sig om Ingemanns sigte med de historiske romaner. De skrives med et helt andet formål end det digteriske.

Historie var ikke et fag i børneskolen på den tid – der er f.eks. intet om det i forordningen af 1814. Når det kom højt, var der historisk materiale i læsebøgerne. Heller ikke sangbøgerne tog den historiske dimension med, før den grundtvigske – og ingemannske – påvirkning gjorde sig gældende fra 1830'erne og 1840'erne. (Grundtvigs »Krønikerim« kom i 1829, hans »Danske Kæmpeviser til Skole-Brug« først i 1847). Når skolebørnene sang, handlede det om det nærværende – lidt dyd og lidt idyl – det, der ifølge Oehlenschläger »dør i ubetydelighedens slør«. Ingemanns historiske romaner ramte derfor i et tomrum.

Meget tyder på, at det først og fremmest var skolelærerne, der tog romanerne til sig – en opvakt, åndeligt sulten gruppe, der interesserede sig for det nye, og som havde en naturlig forkærlighed for noget, der hævdede sig over trivallitteraturen uden at stille de allerstørste krav til forkundskaber. Grundtvigs udgaver af Saxo og Snorre var kommet ganske godt ud blandt de mest vågne skolelærere, og det samme gjaldt hans verdenshistorier. Det er næppe helt utypisk, at det eksemplar af hans verdenskrønike fra 1814, som jeg er i besiddelse af, er indbundet – primitivt – sammen med en regnebog fra 1840'erne. I hvert fald ser jeg en vågen, men fattig skolelærer for mig som en af de første ejere. Alene oplagstallene for disse bøger gør det imidlertid klart, at det kun kan have været et mindretal af skolelærere, der fik fat i dem. Helt anderledes blev det med Ingemanns romaner, der må betegnes som bestsellers.

Hvordan skolelærerne benyttede romanerne, ved vi en del om – der er beretninger om deres genfortælling af dem og om højtlesning i aftenskolerne – men desuden kan romanerne selvfølgelig ikke have undgået at påvirke

deres egen holdning til tiden og historien. En detailanalyse heraf kunne være interessant – som det i det hele taget ville være væsentligt at få en nærmere undersøgelse af skolelærerstandens bevidsthedsudvikling.

Det er vigtigt at understrege, at den store popularitet, som blev romanerne til del – for eksempel og måske ikke mindst i lærerstanden – stod i modsætning til den akademiske kritik. Det var ikke snobberi for den anerkendte digter, der lå bag romanernes udbredelse. Tværtimod. Egentlig blev de vel aldrig accepterede på bjerget – hverken da de fremkom, eller da folk som Georg Brandes senere tog dem under behandling. Kultursammenstød er ikke noget nyt fænomen.

*

På en måde startede det hele i 1814. Det var året for det hidtidige lavpunkt for det danske monarki – det næste nåede Ingemann ikke at opleve – det var det år, da Rahbek færdiggjorde den første større folkeviseudgave efter Vedel og Syv – det var almueskoleforordningens år – og det var det år, da Ingemann udsendte det mærkelige – og i dag næsten ulæselige – romantiske digt »De sorte Riddere«, som begejstrede Grundtvig og fik ham til at opfordre Ingemann til at digte om middelalderen. Det har altså betydning for romanerne – for deres motivering og for deres kilder. I sidste bind af folkeviseudgaven kunne Ingemann forøvrigt læse Rahbeks formaning til ham som »den Mand, der har Aand og Hierte til at give os en højst vigtig og velkommen Gave, ved at besynge Æmner, der have et stort fædrelandsk-historisk Formaak« om »ikke at lade et saa herligt og helligt Kald være urygtet.« Formaningen er næppe blevet overset eller glemt, selv om det tog nogen tid, før den for alvor blev efterkommet.

Det skyldtes måske den åndelige depression efter 1814, men denne medførte vel også, at reaktionen blev så meget stærkere, da den kom. Den strålende top var blevet endnu fjernere, end den havde været, da Oehlenschläger skrev – stadig under indtryk af det tvetydige slag på Københavns red. Det nationale genrejsningsbehov var tydeligt i tiden efter adskillelsen fra Norge, og romanerne om den glørværdige fortid kom i rette tid. Grundtvigs oversættelser (1818-23) af de to værker, som han senere kaldte »Højnordens Rigskrøniker«, gjorde det for så vidt også, men selv om de banede vejen for Ingemanns romaner, fik de af mange grunde ikke en så overvældende udbredelse.

Serien af historiske romaner omfattede seks bøger – de fire prosabøger

Marsk Stig foran Skanderborg Slot. Poul Steffensen lavede illustrationer til Erik Menveds Barndom i »Udgave for Ungdommen« på Chr. Erichsens Forlag 1913.

blev indrammet af to episke digte – og ikke mere. Også omfangsmæssigt afveg Ingemanns produktion altså fra Walter Scotts, som den ikke kunne undgå at blive sammenlignet med. Kronologisk dækkede rækken Valdemarstiden i videste forstand, fra Valdemar den Store til Margrete Valdemarsdatter. »Valdemar den Store og hans Mænd« kom i 1824, »Valdemar Seier« i 1826, »Erik Menveds Barndom« i 1828, og derefter var der en pause til de tre sidste bøgers fremkomst i årene 1833 til 1836. Et halvhjertet forsøg på at skrive en historisk roman fra en senere periode blev hurtigt opgivet. Det var »den strålende top« – og faldet fra den – der skulle skildres.

Kritiken var som sagt ikke venlig. Med god grund. Ingemanns anvendelse af kilderne vidner om, at han – som Schwanenflügel skrev – mindst af alt var videnskabsmand. Han brugte naivt folkeviserne i den form, de havde fået i Abrahamsons, Nyerups og Rahbeks udgave, som historiske kilder, idet han åbenbart ikke havde fæstnet sig ved udgavernes egne forbehold eller interesseret sig for det forhold, at man så småt var begyndt at sætte spørgsmålstejn ved visernes angivelige alder. Også anvendelsen af den historiske litteratur – f.eks. Suhms og Huitfeldts værker – var ukritisk og forenkende, for han tog ikke andre end de mest romantisk acceptable og mest personcentrerede elementer i det historiske forløb i betragtning. Økonomiske og politiske forhold interesserede ham hverken i fortid eller samtid, og han havde ingen forudsætninger for at forstå dem. Brevvekslingen med den livet igennem bundpolitiske Grundtvig afslører da også, at der egentlig kun opstod et eneste aktuelt politisk spørgsmål, der interesserede ham – hans egen og andre embedsmænds pensioner. Hans den gang populære sange om Norden og treårskrigen virker i dag som naive skrabud for de moderne strømninger.

Hans ærinde var ikke politisk, men forkyndende, og han ønskede at påvirke sin samtid ved at fremmane billedet af den store fortid med dennes dyder og fejl: »Stig op af Graven, du Slægt, som døde! Forkynd dit Fald og afmal din Brøde! Advar os for Udslettelsens Dom, Og vis os, hvorfra din Frelse kom!«, som det hedder i indledningen til »Valdemar den Store og hans Mænd«. Derfor interesserede »pedantiske« indvendinger mod den historiske korrekthed ham ikke meget, for han var overbevist om at have fundet frem til den overordnede historiske sandhed, der var noget højere – og ikke mindst folkeligt mere væsentlig – end korrektheden. I 1844 forsyndede han da også Valdemar den Store-digtet med en fortale, hvori han uden at ryste på hånden identificerer digtets ånd med »Tidsalderens romantiske

Ridderaand, der virker gennem Fyrste og Folk, gennem Ridder og Bonde, gennem Borger og Bisp, gennem enhver fædrelandsksindet Mand og Kvinde«. Han havde åbenbart ikke forstået kritikens kerne, (og den var måske også blevet skjult under for mange udenværker). Han trøstede sig – eller retfærdiggjorde sig – med, at digtets billede »af det tolvte Aarhundredes Folkeliv, Sæder og Bedrifter« – hvis rigtighed han altså ikke følte anfægtet – var blevet opfattet »med Liv og Varme af den folkelige Fantasi og Følelse«.

*

Det havde Ingemann for så vidt ret i. Folket – og folkets talsmænd, skolelærerne – havde taget de historiske romaner til sig i en helt utrolig grad. Det gav åbenbart Holger Begtrup vanskeligheder, da han skrev om Ingemann i »Det danske Folks Historie i det nittende Aarhundrede«. Han kunne ikke lade være med at skrive, at der findes »meget uægte Stads i disse troskyldige Folkebøger«, og at »det ædle Menneskeliv, Ingemann fremstiller i middelalderligt Udstyr, i Virkeligheden hører hjemme i Frederik den Sjettes Tid«, ligesom bøgerne var »lidet overensstemmende med det virkelige Liv, som de vilde gengive« – og »Følelsen for Danmarks Sag« så ofte optrådte i en »Rustning af forgyldt Pap«. På den anden side – og det er Begtrup trods alt nødsaget til at anse for afgørende i sin sammenhæng – har »Digteren vist Vej til en ny historisk Egn og vakt en levende Sans for en svunden Tid, ligesom den historiske Sans hos Menigmand væsentlig er bleven opelsket ved Læsning af Ingemanns Romaner«.

Lægger man Begtrups negative og positive bemærkninger sammen, kan man ikke undgå at få indtrykket af, at Begtrup har været i et dilemma, som nok er ganske karakteristisk for mange skolefolk i attenhundretallet – og måske også senere: Er det nødvendigt at træffe et valg mellem det korrekte og det folkeopdragende? Som ung lærer havde han været med til at så tvivl i højskolefolkenes sind om de gamle myters sandt nordiske oprindelse, efter en lidt apokryf legende bl.a. med den virkning, at Askovs Ludvig Schrøder erstattede myterne med Danmarks næringsveje som emne for sine foredrag. Det var i hvert fald en forandring fra holdningspåvirkende opdragelse til oplysning, og på sine ældre dage kan Begtrup være blevet usikker over for, om det havde været rigtigt. Og når det gjaldt Ingemann, kunne han så stå på fortidens akademiske kritikeres side, som hans videnskabelige samvittighed måtte tilsige ham, eller skulle han være solidarisk

med det folk og de folkelærere, der havde taget romanernes livssyn og historiesyn til sig?

Allerede Grundtvig havde været i dette dilemma, må man tro. Kilderne er ganske vist næsten tavse. Han havde givet et begejstret forsvar for »De sorte Riddere« og kom også til Ingemanns hjælp mod kritikken af »Valdemar den Store og hans Mænd«, selv om han privat var harmfuld over behandlingen af den elskede Saxo. Men der foreligger ikke meget om hans syn på prosabøgerne. Der er ikke bevaret breve omkring udgivelsen af »Valdemar Seier« og »Erik Menveds Barndom«, og disse bøger findes først nævnt i et brev fra 1830, hvori Grundtvig »aabenhjærtig« siger, at »jeg ikke anser dine historiske Romaner for dygtige til at give deres Forfatter poetisk Udødelighed«. Da »Kong Erik og de Fredløse« udkom, må Grundtvig have skrevet temmelig kritisk, for Ingemann forsvarede sig ivrigt gennem flere breve – men netop de Grundtvig-breve, der har foranlediget forsvaret, har Ingemann ikke bevaret. Han refererer imidlertid Grundtvig således: »du (har) dog aldrig ret kunnet finde dig i den historiske Roman« og siger, at han selv ofte mod bl.a. Grundtvig »forgjæves har forsøgt at retfærdiggjøre den nyere historiske Romans Sammenblanding af Sandhed og Digtning«.

På baggrund af Grundtvigs skepsis er det påfaldende, at det netop blev med udgangspunkt i grundtvigsk påvirkede skolekredse – friskoler, højskoler og naturligvis også mange lærere i den offentlige skole – at Ingemanns romaner fik deres store betydning – for historisk interesse som helhed, for fædrelandsfølelsen og så vist også for en ulykkelig forveksling af drømme og virkelighed. Folkeskolens historiebøger var nødvendigvis kortfattede og nødtørftige, og de lærere, der ville sætte kød på dem – fordi de selv var grebet af fædrelandets historie – havde kun sjældent forudsætninger eller praktiske muligheder for at gøre det på grundlag af egentlige historiske fremstillinger. Grundtvig selv fik som nævnt skrevet ganske tykke bøger om verdenshistorien, men for Danmarkshistoriens vedkommende blev det kun til den lille »Mundsmag af Danmarks Krønike til Levende Skolebrug« fra 1842. Den kan forøvrigt ikke opmuntre nogen til at betragte Ingemanns romaner som historieskrivning – netop inden for den periode, som de dækker, gentager Grundtvig et par gange, at vi ikke ved noget, og han har åbenbart ikke følt sig fristet til at nævne for eksempel Drost Peder eller Prins Otto.

Christen Kold og hans efterfølgere havde det helt anderledes med de ingemannske helte. Christen Kold fortæller selv i den berømmelige venne-

mødetale fra 1866, hvordan han opgav at bruge Grundtvigs verdenshistorie, fordi karlene (og vist også han selv) ikke kunne forstå den, og erstattede den med Ingemanns romaner. Danmarkshistorie blev i denne tradition synonym med det ingemannske fædrelandssyn. Det gjaldt på en del af de mindre højskoler, og det gjaldt i stor udstrækning folkeskolen – samt i en større offentlighed navnlig de nationalliberale og højre-grundtvigianske kredse.

Sådan ville det ikke være gået, hvis Ingemann havde fulgt Walter Scotts mønster for historiske romaner – at anbringe opdigtede personer på en baggrund af historisk kolorit. Ingen har forvekslet handlingen i »Ivanhoe« med et virkeligt historisk forløb. Men Ingemann ville have landets højeste i centrum – dels er der nok noget om, at der er noget Napoleon-myte i »Valdemar Seier«, dels var det for den enevældetro Ingemann en selvfølge, at »kongen råder for borgen« eller for at bruge et klassisk skolebogs citat: »Sveriges historia är dess konungars«. I en autoritetstro og kongetro skoleverden passede Ingemann derfor som hånd i handske. Idealitet, pligt troskab, kristelighed og fædrelandskærlighed – dyder, som skolen ønskede at fremme – repræsenteredes af romanfigurerne, der fremtrådte som kendte historiske personligheder. Om det var rigtigt i alle detaljer, interesserede hverken lærere eller elever – hovedsagen var, at det inderligt var sandt.

Efterhånden som der kom egentlige skolebøger i Danmarkshistorie, viste det sig, at man ikke kunne slippe ud af skyggen fra Ingemann. Man vovede ikke at skrive noget, der direkte stred mod det, der stod i romanerne, og det var også svært at begrænse sig til det beskedne, man virkelig vidste om den tid. Modsætningen mellem de velkendte farverige romaner og de tørre kendsgerninger ville have været for stor. Nationalromantikken havde fået for stærkt fat – både komponisterne og malerne byggede videre på de ingemannsk cementerede myter, og langt op i tiden har man f.eks. illustreret historiebøger med billeder, der mere var inspirerede af Ingemann end af historiske kendsgerninger – naturligvis blandt andet, fordi kendsgerningerne er så få og magre.

Ingen skal tro, at vi er kommet ud af dette. Nok er der ikke så mange børn, der læser Ingemann i dag, og det er længe siden, at der overhovedet er udkommet uforkortede udgaver (bortset fra »Valdemar Seier« i sprog- og litteraturselskabets klassikerserie), men romanernes form for holdningspåvirkning er sejlivet – smitter fra generation til generation, også til folk, der ikke selv har læst bøgerne. Da Kai Hørby's bind i den nye Danmarkshistorie – om perioden 1250-1400 – kom i foråret 1989, var der faktisk an-

meldere, som havde ønsket sig noget »mere spændende«, og det skyldtes selvfølgelig, at auraen fra Ingemanns romaner stadig hænger ved folks forestillinger om den tid.

*

Ingemanns romaner ville ikke have fået en så langvarig og langt fra uproblematisk indflydelse på den folkelige historieopfattelse og på skolernes historieundervisning, hvis de ikke havde været skrevet så godt. De ramte nok ind i et tomrum og opfyldte et virkeligt behov, men hvis de ikke havde været af folkelig-litterær kvalitet, ville deres virkning formodentlig ikke have overlevet den første generation. Medmindre det kan hævdes, at behovet for nationale drømmerier blev genvakt efter 1864. Men her er vi på vej over i subjektive vurderinger om samspillet mellem skoleundervisning og politisk standpunkttagen, som vil føre for vidt.

Imidlertid: hvad fortæller det os om skolen, når en god digter og dårlig lærer kan sætte sig så kraftige spor, som Ingemann gjorde?

PS.

Følgende anekdote om Ingemann er ikke uden interesse i denne sammenhæng. Den er fortalt af H. Rosendal, der som ung var lærer på Grundtvigs højskole på Marienlyst og mange år senere blev skolens forstander, efter at den var flyttet til Lyngby.

En gang i foråret 1860 spurgte jeg i spøg Grundtvig, om han nu ikke snart kom ud på skolen og holdt eksamen. Dertil svarede han, at hvis eleverne duede noget til at gøre eksamen med, skulle vi lade dem rejse ned til Sorø til Ingemann, for at denne kunne blive overbevist om, at man kunne tage bønder fra arbejdet og sætte dem i en skole en vinter og virkelig lære dem noget, uden at de blev »vigtige« eller fik ulyst til deres arbejde. Ingemann havde nemlig altid mødt Grundtvigs begejstrede skildringer af en folkelig skole for den danske ungdom med den indvending: »Enten lærer de noget på en sådan skole, og så vil de lære mere og får ulyst til bondearbejde, og det danske folk kan ikke tåle, at hele dets flinke bondeungdom sætter sig til bogen – eller også, og det er rimeligst, lærer de ingen ting, og så bliver de bare vigtige og tror, at de kan noget.«

Jeg bragte Grove (forstanderen) denne underretning fra Grundtvig, og han skrev straks til Ingemann, til hvem han såvel som hans hustru stod

i venskabeligt forhold, om eleverne måtte besøge ham, hvortil Ingemann sagde ja. Eleverne rejste da en morgen med toget til Sorø og kom overmåde lykkelige hjem om aftenen. De havde under Ingemanns ledsagelse set sig om i Sorø – i kirken og på akademiet, og de havde været hans og hans elskværdige hustrus gæster i deres hjem. Han havde, kort sagt, som fortryllet dem ved sin venlighed. Hvad han mente om dem, skulle jeg siden få at vide.

En gang i maj måned, da jeg var hos Grundtvig, fandt jeg ham usædvanlig livlig og oprømt, og han fortalte da, at Ingemann lige var gået derfra og havde sagt om karlene, at de virkelig var meget godt oplyste »og ikke en smule vigtige«. »Hørte du dem over i noget?« havde Grundtvig så spurgt ham. »O ja,« svarede Ingemann, »I kirken talte jeg med dem om, hvad stedet gav anledning til: Absalon, hans slægt og hans tid, Valdemar Atterdag, Oluf osv.« »Du har hørt dem i dine egne romaner, min far,« havde Grundtvig så sagt, og Ingemann havde måttet indrømme det, men gentaget: »det var fornøjeligt, for de var ikke en smule vigtige.«